

Folkbildning i marginaliserade stadsdelar

— Förankrad, invävd och trevande

5 Sammanfattande analys

I denna studie har vi undersökt om och hur den statsfinansierade folkbildningen når ut till, och hur folkbildningen organiseras i relation till befolkningen, i marginaliserade stadsdelar. Folkbildningen har historiskt spelat en betydelsefull roll i exkluderade gruppers kamp för ett bättre liv och för deras strävan efter ett jämlikare och mer demokratiskt samhälle. Denna självbild lever kvar i både studieförbundens och folkhögskolornas verksamhet och utgör en viktig bakgrund till de cirka 4 miljarder kronor som staten fördelar av allmänna medel till folkbildningen. Detta statsbidrag syftar till att genom bidragsberättigad folkbildning stärka demokratin, utjämna utbildningsklyftor i samhället, öka deltagande i kulturlivet och stärka i synnerhet exkluderade gruppers påverkan i samhällsutvecklingen. För att fullgöra sitt syfte bör den statsbidragsberättigade verksamheten, genom studieförbunden och folkhögskolorna, också nå de som behöver folkbildningen allra mest.

Befolkningen i marginaliserade stadsdelar exkluderas från viktiga samhällsarenor som arbetsmarknad, utbildning, kulturinstitutioner och politik i större utsträckning än personer som har sin bostadsort i andra stadsdelar. Gruppen utmålas också i allt större utsträckning som ett samhällsproblem och ges allt mindre möjligheter att själva formulera sina egna behov och intressen i det offentliga samtalet. Folkbildningen har därför, givet segregationens konsekvenser, en betydelsefull roll att spela. Men det har fram till nu saknats studier som undersöker hur statsbidragsberättigad folkbildning når ut bland befolkningen i marginaliserade stadsdelar. Fallstudier om folkbildningens konkreta verksamheter i marginaliserade stadsdelar är också få. Givet en samhällsutveckling med tilltagande urbanisering, ojämlikhet och segregationens allt större konsekvenser för livet i städerna, kan resultaten i denna rapport vara angelägna för framtidens folkbildning.

I detta kapitel diskuterar vi de viktigaste slutsatserna i den statistiska kartläggningen (kapitel 2) och fallstudierna (kapitel 3 och 4).

Fem slutsatser står i centrum:

- Folkbildning är mer relevant i marginaliserade stadsdelar. Relativt fler deltar här i både studieförbundens verksamhet och folkhögskolornas allmänna och studiemotiverande kurser.
- Folkbildningens organisering varierar mellan studieförbund, folkhögskolor och stadsdelar genom att vara mer eller mindre förankrad, invävd eller trevande. Detta kan bland annat kopplas till det lokala civilsamhällets dynamik och oberoende.
- Folkbildningen bidrar till sociala innovationer genom att upptäcka nya sätt att praktisera (ut)bildning, kulturproduktion, normkritiska förhållningssätt, social mobilisering och hållbar stadsutveckling.
- Folkbildning möjliggör offentliga platser för lokala möten och organisering som är väderskyddade och grundläggande för stadsdelarnas offentliga liv. Genom stöd till dessa mötesplatser möjliggör folkbildningen demokratisering.
- Folkbildning kan stå i vägen för ett fritt och frivilligt bildningsarbete genom att styra utbudet på ett mindre lyhört sätt i relation till befolkningen i marginaliserade stadsdelar. Folkbildning som ensidigt fokuserar på målet att ”integrera” deltagare i det svenska samhället genom anpassning riskerar att underminera sin potential i dessa stadsdelar.

Vi diskuterar dessa slutsatser var och en för sig i detta avslutande kapitel.

5.1 MER RELEVANT I MARGINALISERADE STADSDELAR

En svårighet i studier av segregationen i städer är att avgränsa just vilka stadsdelar som är marginaliserade. Vad som är ett ”utsatt” område finns det ingen enighet kring, varken i myndighetsvärlden eller bland forskare. I denna studie har ”marginaliserade stadsdelar” identifierats utifrån Polismyndighetens (2017) definitioner av ”utsatta stadsdelar”.⁸⁶ Den population som ingår i de 27 kommuner i denna studie omfattar 3,4 miljoner invånare och deras deltagande i studieförbundens och folkhögskolornas verksamhet. Ungefär 12 procent av dessa, cirka 425 000 personer över 15 år, har i denna omfattande

⁸⁶ Denna definition har flera svagheter (se avsnitt 1.3). Under arbetet med denna rapport har vi funnit att en svaghet i Polismyndighetens avgränsning av platser som anses ”utsatta” inte alltid inbegriper hela stadsdelar. Ibland har endast vissa gator och stråk i större bostadsområden valts ut, vilket medför att en population som faktiskt har sin folkbokföringsadress i namngivna stadsdelar inte har inkluderats i statistiken.

registerstudie för 2016 sin bostadsort i någon av de 61 stadsdelar som Polismyndigheten pekar ut som ”utsatta”. Totalt utgör denna befolkning cirka 5 procent av rikets befolkning.

Ojämligheterna i städerna och i synnerhet levnadsvillkoren i marginaliserade stadsdelar påkallar behovet av en alert och lyhörd folkbildningsverksamhet. Det framkommer i kartläggningen av levnadsvillkoren i dessa stadsdelar. Resultaten visar att inkomsterna i marginaliserade stadsdelar i genomsnitt är cirka 60 procent lägre, att utbildningsnivån är lägre, liksom förvärvsarbetsgraden – jämfört med andra delar av kommunen. En större andel av befolkningen deltar i utbildningar på grund- och gymnasieskolor och i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, om vi jämför med andra invånare i samma städer. Genomsnittsåldern är lägre och i marginaliserade stadsdelar lever en högre andel ensamstående med barn. Nära 8 av 10 invånare är utrikes födda eller inrikes födda med en eller två föräldrar som är utrikes födda, i synnerhet från icke-västerländska länder. Ser vi samtidigt till andelen inrikes födda utgör även dessa en betydande andel, 4 av 10 invånare i stadsdelarna är födda i Sverige.

En central slutsats är att folkbildningen framstår som mer relevant i marginaliserade stadsdelar. I den statistiska kartläggningen har vi undersökt deltagande i folkbildning i marginaliserade stadsdelar jämfört med kommunen i övrigt.⁸⁷ Resultaten visar att befolkningen i marginaliserade stadsdelar deltar i något större utsträckning än andra i kommunen i studieförbundens verksamhet. Ungefär 9,5 procent av befolkningen över 15 år som bor i marginaliserade stadsdelar deltar i folkbildning, jämfört med 9,2 procent i kommunerna i övrigt. Denna befolkning deltar också i högre utsträckning i folkhögskolornas allmänna kurser jämfört med riket i helhet. Exkluderar vi de korta kurserna på folkhögskolorna utgör deltagarna som är folkbokförda i marginaliserade stadsdelar 58 procent av deltagarna i allmän kurs, att jämföra med 34 procent i riket i övrigt.

I regressionsanalysen, där sambanden mellan individens deltagande (i studieförbundens verksamhet) och olika socioekonomiska bakgrundsfaktorer testas, stärks slutsatsen att folkbildningen är särskilt relevant i marginaliserade stadsdelar. Kontrollerat för andra faktorer är befolkningen i margina-

⁸⁷ Med *deltagande i folkbildning* avses en individs unika deltagande vid minst ett tillfälle i antingen studiecirkel eller annan folkbildning i studieförbundens regi. Deltagande i folkhögskola avser här samtliga kursdeltagare 2016/2017 där en individ kan ha deltagit i flera av olika kurs typer.

liserade stadsdelar mer sannolika deltagare i folkbildning. Om vi analyserar individer i marginaliserade stadsdelar för sig ser vi att sannolikheten att delta i folkbildning är marginellt lägre om man är utrikes född, men högre om man har en eller två föräldrar som är utrikes födda. Folkbildningen förefaller därför vara mer relevant för den unga befolkningen i dessa stadsdelar.

Samtidigt framträder andra resultat som kan diskuteras i relation till folkbildningens utmaning att nå grupper som behöver folkbildningen mest. Folkbildning attraherar i högre grad kvinnor, men samtidigt som ensamstående med barn som är en grupp som domineras av kvinnor, är dessa dock mindre sannolika deltagare. Detta gäller för hela befolkningen i kommunerna. Generellt är det också mer sannolikt att högutbildade deltar i folkbildning. Det är också mer sannolikt att de som genomgår annan form av utbildning bland hela kommunbefolkningen också deltar i folkbildning. Av den utrikes födda befolkningen är det mer sannolikt att grupper som är födda i Afrika, Asien och Sydamerika deltar.

Det statistiska resultatet kan också tolkas som att det är vissa grupper som folkbildningen har svårt att nå trots deras stora behov. En grupp som folkbildningen har svårt att inkludera idag, enligt våra resultat, är individer som inte avslutat 9 år i grundskolan. Dessa personer är alltså mindre sannolika deltagare i folkbildning i marginaliserade stadsdelar. Detta är en angelägen fråga för folkbildningsorganisationerna att följa upp. Särskilt då det enligt regressionsanalysen är mer sannolikt att personer med eftergymnasial utbildning deltar i folkbildning.

Folkbildning är alltså både genom folkhögskolornas allmänna kurser och studieförbundens cirklar mer relevant för marginaliserade stadsdelar. Vad kan detta bero på? Genom fallstudierna har vi undersökt folkbildningens lokala verksamhet från ett gatunära vardagsperspektiv. Nedan diskuterar vi hur befolkningens ansträngda levnadsvillkor i marginaliserade stadsdelar gör folkbildningen särskilt relevant där.

I det statistiska materialet kan vi uttyda ledtrådar. Folkbildningen i marginaliserade stadsdelar täcker nära 200 olika ämnen. De vanligaste cirklarna i studieförbundens regi i marginaliserade stadsdelar handlar om svenska, det svenska samhället samt olika minoritetsgruppers språk, religioner och historia. Det är också vanligt med kurser i att sjunga, spela (in) musik eller dansa, och matematik.

Jämför vi dessa ämnen med de ämnen som är vanliga bland de övriga kommuninvånarna framkommer skillnader. Deltagarna i marginaliserade

stadsdelar engageras alltså i folkbildning som handlar om (1) grundläggande deltagande i samhället (2) minoritetsetniska identitetsprojekt⁸⁸ och (3) kultur och konst. Bland andra kommuninvånare och i riket dominerar kurser i ämnen som berör fritidsintressen och hobbies, som exempelvis musik, konst, teater och friskvård.

Detta kan tolkas som att studieförbundens relevans i marginaliserade stadsdelar grundas i att de erbjuder kompenserande (ut)bildningsinsatser för grundläggande deltagande i samhället. Vidare stärker folkbildningen möjligheten för minoritetsetniska föreningar att engagera medlemmar i bildningsarbete i kulturella och religiösa ämnen. För deltagare i andra delar av kommunen och i riket i genomsnitt handlar folkbildning huvudsakligen om att förverkliga fritidsintressen och personlig utveckling. Detta präglar också skillnaderna i deltagande på folkhögskola, där befolkningen i marginaliserade stadsdelar i högre grad deltar i kompenserande, studiemotiverande och behörighetsgivande kurser. Deltagare på andra håll söker korta kurser och särskilda kurser, där innehållet berör mer specifika och avancerade ämnen kring kultur, estetik, med mera.

Givet vår slutsats att folkbildningen är mer relevant i marginaliserade stadsdelar, är det ändå angeläget att påminna om att folkbildning kan göra sig ännu mer relevant här. Befolkningen har enligt vår kartläggning stora behov och stora ekonomiska och sociala hinder mot att kunna leva som fullvärdiga medborgare.

5.2 FÖRANKRAD, INVÄVD OCH TREVANDE

Utan att ge en uttömmande bild av folkbildningens aktiviteter på tre orter i Sverige har vi lyft fram några aspekter och spänningar som präglar verksamheterna, och som troligen präglar folkbildningen även i andra marginaliserade stadsdelar. Vi har frågat och diskuterat med våra respondenter kring folkbildningens strategier, organisering, utbud och deltagarnas perspektiv. Samtalen har också kretsats kring verksamheternas relation till statens fyra syften med fördelningen av stadsbidragen. Genom platsbesök, analys av dokument i tryck och på hemsidor, samt medieartiklar om folkbildning i respektive stadsdelar, har respondenternas perspektiv också satts i ett sammanhang.

⁸⁸ Vanligaste kurser i dessa stadsdelar sammanfaller med de vanligaste kurserna bland utrikes födda som visades av Nordzell m.fl. (2017).

Fallstudierna bekräftar bilden att folkbildningen är en relevant resurs för befolkningen i marginaliserade stadsdelar. Den fyller oftast ett tomrum genom att bidra till att lappa ihop bildningsklyftor, skapa meningsfulla sociala aktiviteter och möjliggöra ett lokalt förankrat kulturliv. Från ett gatunära perspektiv ryms ett myller av relevanta aktiviteter under folkbildningens stora paraply. Många av dessa initiativ drivs av föreningar och individer som är förankrade i stadsdelarna och som har levt där i många år. Studieförbunden tillhandahåller stöd och faciliteter för folkbildningsaktiviteterna. I synnerhet stödjer och bidrar folkbildningen med mötesplatser. I dessa lokaler underlättas samverkan, kommunikation och gemenskap mellan stadsdelens invånare. Folkbildningen bidrar här till att det finns sociala rum i stadsdelarna där individer och föreningar kan lösa sina problem och fullfölja sina ambitioner och drömmar i samarbete med andra. Detta är gemensamt för folkbildningen i stadsdelarna i denna studie, även om omfång och kvalitet på stöd och faciliteter kan variera. Det finns därför skillnader som kan lyftas fram.

Folkbildningens betydelse i stadsdelarna hänger samman med det lokala civilsamhällets styrka och oberoende. Deltagarna i dessa stadsdelar söker sig sällan till folkbildningsaktiviteter som kräver deltagaravgifter och som arrangeras på annan ort. Så folkbildningens strategier att nå deltagare i marginaliserade stadsdelar går i regel genom det lokala föreningslivet och andra lokalt förankrade nätverk. Föreningslivets förmåga att organisera medlemmar, samverka i nätverk med andra föreningar och driva fram självorganiserade mötesplatser framstår som avgörande för folkbildningens lokala betydelse.

I storstaden ser vi ett starkare och mer oberoende civilsamhälle som också är befolkningsmässigt större. Här finns etablerade nätverk mellan olika föreningar och flera mötesplatser som är resultatet av föreningslivets mobiliseringsarbete. Här är folkbildningen mer *förankrad*: verksamheten är i större grad knuten till lokala föreningar och lyhörd till deras behov och intressen. Här är de anställda på studieförbund och folkhögskolor förankrade i stadsdelarna genom att ha växt upp eller genom att de lever där. Folkbildningen sker *av* och *med* snarare än *till* och *för* befolkningen. Här finns inte samtliga studieförbund eller folkhögskolor som befolkningen vänder sig till på plats i stadsdelen. Folkbildningen bidrar likväl till att finansiera och stödja mötesplatser som berikar stadsdelens föreningar och dess offentliga liv.

Den *invävda* folkbildningen befinner sig i ett sammanhang där den också spelar en stor betydelse för lokala föreningar. Den tenderar dock att över-skugga de lokala rösterna och viljorna i stadsdelens civilsamhälle. Här syns

fler tecken på att det lokala civilsamhället inordnar sig i folkbildningens traditionella strukturer, oftast på grund av att de söker stöd för sina respektive verksamheter. Folkbildningen är alltså här mindre lyhörd och de ansvariga är ofta inte rekryterade bland befolkningen i området. Här ser vi också spänningar i relationerna mellan folkbildning och föreningsliv särskilt vad gäller hur mål som "integration" ska tolkas och vad folkbildningen bör handla om.

Den *trevande* folkbildningen söker en roll och tenderar att samverka med stadsdelens befolkning på distans, huvudsakligen genom större föreningar. Här finns det ett lokalt föreningsliv men dess gemensamma handlingskraft är inte lika dynamisk, vilket skapar en svag förhandlingsposition i relation till andra organisationer. Den *trevande* folkbildningen blir mer beroende av kommunen och andra organisationer för sin verksamhet i stadsdelarna, än vad det lokala civilsamhället är. Risken för denna folkbildning är att den mer uppfattas som en serviceleverantör än som en organisation som kan möjliggöra en lokalt förankrad, fri och frivillig, bildnings- och kulturverksamhet.

I de invälda och den *trevande* kontexterna förstoras befolkningens invandringsbakgrund och kulturella identiteter upp av folkbildningen. "Integration" tenderar att tolkas som assimilerande och anpassande insatser med syftet att främja grundläggande deltagande i samhället. På så sätt identifieras ett behov av undervisning i svenska och liknande insatser i stadsdelarna. Samtidigt är 40 procent av stadsdelarnas invånare födda i Sverige. Folkbildningsorganisationer som inte ser dessa som målgrupp riskerar att inte fullfölja sin potential, särskilt mot bakgrund att allt fler ungdomar inte fullföljer grundskola med fullständiga betyg.

Detta innebär inte att folkbildning som är inväld och *trevande* saknar betydelse för invånarna i de marginaliserade stadsdelarna. Vi framhåller dess konturer för att tydliggöra skillnader som vi har observerat i studien. Den förankrade folkbildningen hamnar närmast idealet om en fri och frivillig folkbildning, både sett till hur folkbildningsorganisationerna och deltagarna reflekterar kring dess betydelse. Detta relaterar vi till det lokala civilsamhällets dynamik och oberoende, men det kan också bero på faktorer som har varit dolda för oss. Det är angeläget att diskutera detta vidare.

5.3 SOCIALA INNOVATIONER

Det finns en spänning mellan kvantitativa mål och kvalitativa mål i formuleringen av framgångsrik folkbildning i marginaliserade stadsdelar. I relation till statens fyra syften skapar dessa olika sätt att tänka kring folkbildningens

värde ett dilemma för folkbildningen. Bör det prioriterade målet vara att maximera antalet studietimmar, arrangemang eller deltagarveckor, eller bör prioriteringarna handla om verksamhetens kvalitet och anpassning till deltagarnas behov?

Det kvantitativa resonemanget fokuserar på verksamhetens finansiering och ställer folkbildningsorganisationens mål och behov av huvudsakligen ekonomisk balans i förgrunden. Utifrån detta resonemang uppfylls statens fyra syften om folkbildningen når ut till så många deltagare som möjligt. Detta tenderar att uppmuntra samverkan på distans med stora föreningar och verksamheter som genererar så många studietimmar som möjligt. Lyhördheten för deltagarnas egna mål med bildningsaktiviteter kan då bli lidande. Fallstudierna visar exempelvis att studieförbundens verksamhetsledare har ansvar för stora upptagningsområden, ibland i flera kommuner. Mindre tid finns då för närmare samverkan med nya aktörer i marginaliserade stadsdelar. Deltagare uttrycker stundtals cyniska perspektiv, och menar att studieförbunden endast är intresserade av att rapportera antalet studietimmar och därigenom värna sina organisationers ekonomi, snarare än att lösa de problem som finns i stadsdelen. Samverkan riskerar då att bli mindre flexibel och utbudet alltför statiskt. Framförallt tenderar studieförbunden då att samverka med större föreningar, vilket riskerar att lämna de icke-organiserade invånarna utanför folkbildningen.

Utifrån kvalitativa tankesätt handlar målen för folkbildningen istället om vilka resultat som ska uppnås med aktiviteterna. Här står inte alltid volymen i cirklar och arrangemang i fokus, utan arbetet fokuserar på att skapa goda förutsättningar för gemensamma aktiviteter, uppnå vissa resultat och att lösa specifika problem. Folkbildning som agerar på plats i stadsdelarna lyfter fram detta tankesätt. Den kontinuerliga kontakten mellan deltagare och folkbildare på mötesplatser, i trapphus eller parkeringsplatser skapar relationer som kan utmynna i cirkelverksamhet eller arrangemang. Fokus för arbetet är dock att skapa relationerna och vara en del av de dagliga samtalen i stadsdelen. I detta sammanhang är det svårt att dra en gräns kring var den statsbidragsberättigade folkbildningen börjar och var den slutar. Studieförbunden och folkhögskolorna använder i dessa sammanhang alla till buds stående medel för att göra sig relevanta för befolkningen.

Vi har i denna studie lyft exempel på verksamhet som invånare i marginaliserade stadsdelar själva utvecklat i samverkan med folkbildning och som kan förstås som framgångsrik folkbildning utifrån statens syften. Folkbild-

ningens särskilda värde kan då sägas vara förmågan att på flexibla sätt tillgodose behov som andra samhällsaktörer inte tillgodoser i marginaliserade stadsdelar. Utifrån (ut)bildningssyftet och kultursyftet bidrar folkbildningen till deltagarnas *självförverkligande*. Befolkningen i marginaliserade stadsdelar *ges fler möjligheter att utveckla och använda sina förmågor och att uttrycka sina erfarenheter*. När folkbildningens utbud i största möjliga mån organiseras med utgångspunkt i det lokala civilsamhällets egna initiativ utvecklas också imponerande sociala innovationer. Dessa nya synsätt, perspektiv, praktiker, varor eller tjänster är nya uppfinningar som tillgodoser deltagarnas önskemål om bildnings- och kulturaktiviteter. Detta är bidrag som folkbildningen inte bara tillför marginaliserade stadsdelar utan hela samhället. I studien kan vi lyfta åtminstone fyra innovationer som på olika sätt skapar ett godare liv för deltagarna.

Nya praktiker för grundläggande och kompenserande (ut)bildning

Exkluderade grupper med svag socio-ekonomisk position i samhället kan genom folkbildningen ges tillfälle att själva utforma pedagogiska metoder för egna behov. Det första exemplet är Studieförbundets "Älskade barn" som formades av det lokala föreningslivet i ett marginaliserat storstadsområde. Dessa föreningar skapade med stöd av studieförbundet ett eget sätt att involvera föräldrar genom att sprida information och bildning. Innovationen bestod också i att uppmuntra till engagemang bland föräldrar kring barnens situation i relation till den svenska skol- och myndighetsvärlden. Studierna organiserades av föreningarna själva, materialet författades av gruppens egna intellektuella och föräldrar som tidigare inte deltagit i folkbildningsaktiviteter bjöds in genom föreningarnas egna lokala nätverk. Framgången låg i att studierna organiserades på basis av det lokala föreningslivets egna initiativ, där föreningslivet och enstaka föräldrar själva ledde studiecirkelarna. Hundratal föräldrar deltog på plats och arbetssättet har anammats av offentlig sektor som ett effektivt sätt att nå nya grupper med information om barns situation. Arbetssättet har också lanserats i kommuner runt om i landet.

Det andra exemplet är den självorganiserade läxhjälpen i samverkan mellan folkbildning, föreningar, föräldrar, pensionärer och studenter, med syfte att stärka ungdomars prestationer i grund- och gymnasieskolor. Folkbildningen bidrar här till att kompensera för brister i formella utbildningsinstitutioner, genom att stödja elevers prestationer i skolan. Här organiseras ideella krafter på kvällar och helger i en gemensam angelägenhet och med egna arbetssätt.

Nya praktiker för avancerad bildning och kulturproduktion

Genom folkbildning skapas nya former av avancerad bildning och kulturproduktion i ämnen som är svåra att finna hos andra utbildningsinstitutioner. De låga eller obefintliga kostnaderna för deltagarna gör också att det blir tillgängliga och populära kurser och cirklar. Det kan handla om hemspråksutbildning, och om politiska, kulturella och religiösa aktiviteter som angår olika minoritetsgrupper, eller om estetiska kurser och cirklar, hantverk, musik och andra kulturevenemang. Det kan också handla om att finna nya sätt att bedriva socialt arbete och mobilisera på gräsrotsnivå. Deltagarna i folkbildning blir från detta perspektiv utbildade i ämnen och praktiker som få andra utbildningsinstitutioner tillhandahåller.

I dessa utbildningar formas också en social solidaritet mellan deltagarna och cirklar och arrangemang blir träningsbaser där nya idéer och visioner kan växa fram utifrån aktuella utmaningar. Ett exempel på detta är Studieförbundet Vuxenskolornas "Unity", som initierades av musikartister med bakgrund i marginaliserade stadsdelar och med egen förankring i hiphopen. Dessa eldsjälar gavs genom folkbildningen en möjlighet att inom en kulturform som är populär i respektive bostadsområde etablera en infrastruktur för träning, spridning och produktion. Medan musikproduktion i folkbildning och kommunal verksamhet tidigare i stor utsträckning fokuserat på rock- och popmusik och dess instrument, kräver den populära hiphop-musiken i marginaliserade stadsdelar andra verktyg och kompetenser.

Även detta arbetssätt har spridits runt om i landet och lägger en struktur för hiphopen i och mellan stadsdelarna, vilket ökar delaktigheten i konst, musik och gemenskap. Här stärks deltagarna i att artikulera sina röster och här föds nya stilar och sätt att uttrycka sig som för med sig nya kritiska perspektiv på samhället.

Studieförbundens och folkhögskolornas aktiviteter kan därför ses som en gigantisk kompetensbas där nya idéer och praktiker ges utrymme att gro och prövas. I synnerhet blir denna kompetensbas viktig för grupper som har ont om pengar, och som på andra sätt har svårt att praktisera och finna erkännande för sina ambitioner och sitt kunnande hos andra utbildningsanordnare i samhället.

Folkbildningen förändrar svenskheten

I marginaliserade stadsdelar växer det fram en ny kultur bland i synnerhet unga generationer där svenskhet blandas upp med hundratals andra natio-

naliteter och kulturers självbilder och traditioner. Denna nya ”orten”-kultur etablerar sig runt om i landet och sprids genom nätverk mellan vänner och familj, i populärmusik, litteratur, poesi, med mera.⁸⁹ Sociala medier har underlättat överförbarheten och kommunikationerna mellan stadsdelar runt om i landet. Här föds platsbundna svenska stilar och kulturer med grund i mångkulturella erfarenheter och socio-politisk exkludering.

Folkbildningen ger dessa resurssvaga kulturpionjärer en plattform för vidare utveckling och spridning. Här skapas en gemenskap inom och mellan marginaliserade stadsdelar för spridningen av ny urban kultur. Denna kulturrörelse skapar normkritiska innovationer som i förlängningen utmanar svenskhetens kärna, genom att inkludera fler innebörder i vad det innebär att vara svensk, och genom att problematisera svenskhetens nationalistiska och exkluderande normer. Folkbildningen fungerar som en överbryggande kraft som ger resurser för exkluderade grupper att artikulera och sprida sin konst- och kultur.

Den bidrar också till att utveckla minoritetsgruppers identiteter. Ett vanligt synsätt är att minoritetsetniska föreningars identitetsarbete bidrar till att konservera vissa spår och synsätt i den egna kulturen. Det är viktigt att också iaktta att deras självorganiserade folkbildning bidrar till att *utveckla* identiteterna. Exempelvis kan vi med den muslimska folkhögskolan se ett utmanande av dominerande normer inom islam, där nya förhållningssätt kring feministiskt grundade muslimska värderingar uppmuntras av folkhögskolans aktiviteter. Folkbildningen bidrar således till att hybridisera olika kulturer, inte minst genom att demokratisera svenskheten.

Folkbildningen bidrar till hållbar stadsutveckling

Genom folkbildningens verksamheter skapas ett livligare offentligt liv i stadsdelarna, med större tillgång till vardags- och fritidsaktiviteter för invånare och besökare. I synnerhet bidrar folkbildningen till att etablera mötesplatser på platser med sämre tillgång till både kommersiell och offentlig service. Mötesplatserna bidrar i viss utsträckning till att invånarna organiserar den service de behöver själva. De stadsdelar som vi har besökt, med tusentals invånare, kan ibland sakna offentliga platser. Grönytor och andra stråk bidrar till olika värden i livsmiljöerna, men om invånare vill träffas för olika gemensamma aktiviteter utanför hemmet utgör dåligt väder och brist på väderskyd-

89 Sernhede, Rosales och Söderman (2019).

dade samlingslokaler hinder. Mötesplatserna som folkbildningen bidrar till att etablera och driva är ett fundament för att nå ut med verksamhet och de bidrar till ett rikare offentligt liv. Här ges människor tillfälle att träda ut ur sin privata sfär och tillsammans med andra forma en offentlighet där gemensamma frågor och angelägenheter kan dryftas och utvecklas. Här fostras nya gemenskaper, folkbildare och aktivister.

Folkbildningens eldsjälar och ortens ledare kan använda mötesplatser som plattformar för att mobilisera omgivningen för hantering av gemensamma problem. Dessutom bidrar utbudet av fritidsaktiviteter till att tusentals invånare uppmuntras till fritidssysselsättningar med relativt små klimatavtryck. Istället för att konsumera varor med negativ inverkan på miljön ägnar sig befolkningen åt fritidsverksamhet som utgår från egen produktion av kunskap, musik, sång, dans, studier, eller bara häng. Här produceras nytta och nöje för så låga kostnader och klimatavtryck som möjligt. På detta sätt bidrar folkbildningen inte bara till mer social sammanhållning i stadsdelarna utan också till att uppfinna nya vägar att ställa om fritidsaktiviteter från konsumerande och energislösande till mer miljövänliga livsstilar.

5.4 PLATSER FÖR MÖTEN OCH ORGANISERING

Utifrån påverkanssyftet och demokratisyftet kan vi diskutera den uppgift som folkbildningen har, att främja deltagarnas *självbestämmande* i samhället. Studieförbunden betonar vikten av att upplysa deltagarna om kunskaper i den svenska demokratins och föreningslivets historia och praktiker, och uppmuntrar till föreningsengagemang eller valdeltagande. Dessa aktiviteter kan vara viktiga för att stärka det grundläggande deltagandet i samhället, men påverkar i sig inte *möjligheter att ha inflytande över det de gör och över de villkor som påverkar det de gör*. Att på lokal nivå mobilisera invånare och skapa fundament för kollektiv handling, där civilsamhället ges möjligheter att påverka människors liv och bostadsområdets framtid, kräver mer än upplysande aktiviteter.

Ett av studiens centrala resultat är att den statsbidragsberättigade folkbildningen bidrar till att skapa plattformar för lokal organisering som i framtiden kan främja deltagarnas självbestämmande. Ett sätt att tänka kring folkbildningens bidrag till demokratin är att med Iris Youngs resonemang lyfta fram dess stöd till att upprätta *offentligheter* i stadsdelarna. En offentlighet är enligt Youngs definition en sfär för möten och tillställningar som är tillgängliga och öppen för alla och för alla uttryck, kommunikationer och gemensamt

handlande. I offentligheter kommer människor samman och här möjliggörs en mångfald av möten och interaktion – inte bara mellan olika grupper med stark gemenskap, utan också mellan främlingar. I en offentlighet främjas också uttryck, argument och resonemang som är tillgängliga för alla och som är möjliga att diskutera, ompröva och ifrågasätta.⁹⁰

Varför är tillgången till offentligheter viktiga för medborgares påverkan och demokratin i det stora hela? I avsnitt 1.5 diskuterades hur de offentliga sfärerna i samhället bidrar till att uppmuntra lärande och diskussioner genom att deltagarna kommunicerar och interagerar med varandra. I dessa samtal och debatter mellan vänner och främlingar formas idéer, normer och handlingskraft. I samhället finns många offentligheter som har större tyngd och är mer direkt kopplade till politiska beslut. Men en aspekt av segregationen och exkluderingen i våra städer är att befolkningen i marginaliserade stadsdelar i högre utsträckning är frånvarande i det offentliga samtal som formar dominerande idéer och politisk handlingskraft i samhället. En annan problematisk aspekt är att denna befolknings föreningar och självorganiserade forum för kollektiv handling ofta blir beroende offentliga medel. Deras oberoende och kritiska förmåga är därför ofta under press från finansierare. Ett sätt att motverka den demokratiskt skeva representationen av röster och perspektiv i den offentliga debatten är genom att exkluderade grupper själva skapa arenor och plattformar för sin egen oberoende kommunikation och sitt eget formande av idéer. Dessa lokala mini-offentligheter lever i skuggan av andra offentligheter men kan ibland hävda sig och därigenom påverka politiken och samhället. För exkluderade grupper ger offentligheterna tillgång till egna och trygga plattformar för utveckling av identiteter, stilar och gemenskaper i egna trygga rum. Här kan grupper stärkas i sina förmågor att artikulera sig, forma idéer och utveckla handlingsstrategier. Gemensamt med andra kan dessa aktiviteter forma organisering som kan påverka och förändra de villkor som begränsar var och ens livschanser.

Vilka offentligheter bidrar folkbildningen till i marginaliserade stadsdelar? Två typer kan identifieras:

- *Slutna offentligheter*: Hit räknas föreningar och nätverk som möts i egna eller andra lokaler och diskuterar frågor och ägnar sig åt lärande och resonering inom gemenskapen. Dessa offentligheter stärker deltagarnas förmåga att förstå sig själva, omvärlden och att artikulera sig. Här formas

90 Young 2000, s. 173 ff.

trygga rum för sammansvetsade grupper eller grupper som vill svetsas samman. Rummen är i begränsad utsträckning öppna för utomstående. Offentligheten riktar sig till gemenskaper som delar exempelvis tro eller religiös övertygelse, som tillhör samma minoritetskultur, eller som helt enkelt har samma intressen.

- *Öppna offentligheter:* Dessa tillhör sällan en grupp utan är ett resultat av samverkan mellan olika grupper och därför mer tillgängliga för en mångfald av användare och deltagare. De här mötesplatserna fyller olika funktioner och tillgodoser både intensiva och mer ytliga och tillfälliga möten. Här kan sammanträden arrangeras men också spontana besök äga rum på öppna tillställningar eller caféer. Här finns öppna ytor för främlingar att interagera, dörrar är inte låsta och öppettider generösa. De stora och öppna offentligheterna syftar till att bjuda in många deltagare men också till att skapa olika kvaliteter i de möten som äger rum. Mångfalden av möten i dessa offentligheter bidrar till mer friktion mellan deltagare eftersom de oftare måste hantera olikhet och andras argument. Potentialen är också större för sammansvetsning mellan olika grupper i samma stadsdel. Här synliggörs ortens heterogenitet när många olika grupper samlas och en gruppöverskridande gemenskap kan uppstå.

I båda dessa typer av offentligheter finns en potential att stärka deltagarnas röst i samhället. Folkbildningens stöd bidrar till att öppna upp fler oberoende offentligheter för det lokala civilsamhällets egna initiativ och ambitioner. I ljuset av att detta civilsamhälle ofta står i beroendeställning till offentliga aktörer och deras riktade och styrda finansieringsformer, kan folkbildningen spela en betydelsefull roll. I synnerhet kan vi se denna roll i den förankrade folkbildning som bidrar till offentligheter som i högre grad gör det lokala civilsamhället oberoende. Den invävda folkbildningen blir däremot snarare en sorts ställföreträdande statlig aktör som riskerar att minska civilsamhällets oberoende.

Det finns en risk att studier av folkbildningens demokratiska roll ensidigt fokuserar på befintliga former för cirklar och kulturarrangemang. Resultaten i denna studie visar att folkbildningen kan vara en stöttepelare till föreningslivets relativt oberoende aktiviteter genom att tillgängliggöra olika resurser för ideellt och kollektivt handlande. Genom detta generella stöd, som inte alltid bokförs eller utförs enligt etablerade arbetsformer, skapas en styrka och relativ autonomi i föreningslivet. När folkbildningen fungerar på det sättet

blir den en värdefull resurs i områdena, och blir möjligen mer relevant här än i andra stadsdelar. Ett centralt kriterium för att folkbildningen ska uppfylla påverkans- och demokratisyften är dock att den bidrar till att befolkningen blir mer oberoende och mer kapabel att på egna villkor artikulera sin röst. Om resultatet av folkbildningens stöd till det lokala civilsamhället är att de senare blir beroende av folkbildningens stödstrukturer, blir det svårare för folkbildningen att bidra till att påverkans- och demokratisyftena förverkligas.

5.5 STÅR FOLKBILDNINGEN I VÄGEN?

Folkbildningen kan genom lokal förankring, banbrytande sociala innovationer och öppnande av rum för fler och mera gemensamma aktiviteter främja människors självförverkligande och självbestämmande. Vi har också diskuterat och lyft fram att folkbildningen kan stå i vägen för att förverkliga de syften som staten formulerar som bakgrund till statsbidragen. Ibland kan folkbildningen "ta över" det lokala civilsamhällets initiativ och väva in det i egna formella eller informella målsättningar. I andra fall är folkbildningen varken en närvarande eller stöttande samverkanspart överhuvudtaget. Ytterligare exempel visar att folkbildningen kan bli för utbudsstyrd. Folkbildningens arbete med och tolkningar av begreppet "integration" kan stå i motsatsställning till marginaliserade stadsdelars perspektiv och behov. I stadsdelar med ett svagare civilsamhälle och ett föreningsliv som inte alltid förmår att ställa krav och artikulera intressen riskerar folkbildningen att driva verksamhet som på olika sätt gör civilsamhället mer beroende av folkbildningens egna behov.

Anpassningens dilemma innebär att folkbildningens grundideal om fri och frivillig hotas. Deltagarna ska ha möjligheten att själva bestämma över innehållet och formen för sin bildning, inom ramen för befintliga regler och riktlinjer. Studieförbunden upplever dock att de befinner sig under ekonomisk press, bland annat eftersom det offentliga stödet från kommuner och landsting har minskat sedan 1990-talet. Respondenter uttrycker att mycket av verksamheten, och allt mer om kommunerna får bestämma, bedrivs med olika riktade medel. I relation till marginaliserade stadsdelar tenderar dessa medel att fokusera på befolkningens kulturella och språkliga särart, under temat "integration". I intervjuerna är det tydligt att "integration" inte alltid tolkas som frågor om mångkulturell rättvisa och jämlikt deltagande i samhället, utan som kulturell anpassning till det svenska samhället. Offentliga stödformer anammar dessa perspektiv och folkbildningen hakar på eller driver dessa perspektiv själva. Vad är då problemet?

Problemet är att folkbildningens fria och frivilliga ideal hotas om de behov som befolkningen i marginaliserade stadsdelar och utrikes födda har endast motiveras i termer av anpassning till samhället. Även om delar av befolkningen i marginaliserade stadsdelar har intresse av kurser i svenska, orienteringsämnen eller stödinsatser för inkludering i samhället, finns det likväl andra behov och intressen. Det statistiska underlaget visar att cirka 40 procent av stadsdelarnas befolkning är födda i Sverige. Samtliga invånare i marginaliserade stadsdelar är inte utrikes födda eller nyanlända flyktingar. ”Integration” kan därför bli ett tema som belastar folkbildningen mer än stödjer verksamhetens relevans.

Exempel från fallstudierna har illustrerat de spänningar och det missnöje som studiens respondenter ibland uttrycker i relation till studieförbunden. I ett exempel citerades en verksamhetsutvecklare som menade att syftet med folkbildningen är att uppmuntra till att överbrygga minoritetsgruppers kulturskillnader och att uppmuntra till integration. Andra deltagare menade då att deras föreningar inte hade problem med integration utan snarare var intresserade av att bilda sig och sina ungdomar i nationalitetens språk och historia. Integrationspraktiker kritiserades av en föreningsföreträdare som ”kurser i att lära sig att öppna och låsa dörrar till lägenheter”. Vi har i andra exempel lyft fram studieförbund och folkhögskolor som i första hand tycks intressera sig för stadsdelarnas befolkning genom undervisning i svenska. ”Integration” i betydelsen ”anpassning” förstoras då upp som tema för folkbildningen i stadsdelarna, på bekostnad av andra frågor som arbetsmarknaden, grundskolornas brister eller livsmiljöernas dränering på resurser. Folkbildningen blir då som en samordnare på ett studieförbund uttryckte det, ett ”välgörenhetsprojekt” ledd av en grupp utomstående som kommer och ”ska upplysa människor”. Målet för det ”folk” som skapas av folkbildningen blir i integrationstänkandet snarare att förvandlas till ”svensk” än till ”fri”.

Bland de initiativ som vi exemplifierat förekommer även intressant folkbildningsverksamhet kring teman som demokratisering, rasism och diskriminering. Även om dessa teman inte är populära bland finansiärer av projekt angår det folkbildningen att fånga det intresse som finnas, särskilt bland ungdomar, att bilda sig i dessa frågor. Vi såg att dessa teman dominerade folkbildning som förekom på Folkets hus i Storstadsort. Folkbildningen är här mer samverkansorienterad, lyhörd och alert på att fånga olika initiativ och omvandla det till framgångsrik bildningsverksamhet. Här är folkbildaren från samma storstadsområde, lokalt förankrad och målet med hennes verksamhet

kretsar inte alls kring temat integration. Det handlar snarare om att forma en folkbildning som är lyhördhet till målgruppens önskemål av stöd och uppbackning, även med hjälp av externa resurser. På flera sätt kan vi lyfta fram detta som ett idealt förhållningssätt för en folkbildning som gör sig relevant i marginaliserade stadsdelar.

Till sist, hur ska folkbildningen förhålla sig till sammanhang där det lever många grupper som drabbas av exkludering men där det saknas ett starkt och oberoende lokalt engagemang? Kurser i svenska, samhällskunskap eller föreningsliv kan etablera en viss förankring i området genom att studieförbund och folkhögskolor kan ges tid att arrangera aktiviteter och söka nätverk. Om vi funderar vidare på hur den förankrade folkbildningen har arbetat kan vi se att dessa studieförbund och folkhögskolor har använt dessa verktyg för bildning som ett sätt att bygga plattformar som stärker befolkningens självorganisering. Anledningen till det är att de har varit lyhörda inför det de uppfattat vara det lokala civilsamhället viktiga behov: fria, öppna och tillgängliga mötesplatser för gemensamma aktiviteter på plats i stadsdelen. Genom samverkan med andra aktörer och mobiliseringsarbete i lokalsamhället kring frågan om samlingslokaler kan folkbildningen möjligen finna en roll där den idag saknar förankring, eller att avancera sin roll där den redan når vissa grupper. Ett sådant arbete bör dock ledas av lokala krafter. Om strävan är att ”ta över” samlingslokaler och att konkurrera ut andra verksamheter, är risken att den statsbidragsberättigade folkbildningen undergräver sin egen framtida betydelse. ■